

Міняйло Роман Вікторович

Рибальське назовництво Слобожанщини як складник національної культури

В етнографічних працях ХІХ ст. рибальська лексика і фразеологія Слобожанщини представлені спорадично. Зокрема в «Жизни и творчестве крестьян Харьковской губернии» за редакцією В. Іванова (1898 р.): «Ой, вы рыболовцы, / Раздобрі молодці! / Вы закіньте сітку; / Черезь бїстру річку / Та впійматы дόлю / Пάρню молодόму. / Не впіймáлы дόли, / Та впіймáлы щўку / Пάρню на разлўку» (слобода Петропавлівка Старобільського повіту Харківської губернії), «Засміялась вёрша зь болόта, ажь дївицьця: й самá вь болόти» [1, с. 159, 369].

Краще представлено рибальські слова й вислови Центральної Слобожанщини в Словникові за редакцією Б. Грінченка (з локалізацією *Харківський повіт*): *гірчák* «невелика плеската риба», *карбóвана рїба* «порізана, поранена риба, або така, з якої витягнуто нутрощі», *каю́к*, зм. *каючóк* «невеликий рибальський човен для однієї людини» і т. ін. [2: I, с. 286; II, с. 221, 229]. Дещо знаходимо в Словникові мови творів Г. Квітки-Основ'яненка: *квасок* «м'ясна або рибна юшка, зварена зі солоними огірками», *миньок* «прісноводна хижа риба родини тріскових», *піч* «перен. крутий берег річки», *сеть* «пристрій для ловлі риби; сіть», *сула* «велика хижа риба ряду окунеподібних, що живе в прісній і морській воді; судак», *тараня* «невелика промислова риба; різновид плітки» [3: I, с. 650; II, с. 124, 467; III, с. 210, 358, 388] тощо.

У діалектних словниках ХХ ст. реєстр досліджуваної тематичної групи з чіткою локалізацією ширший. Це переважно назви рибальських знарядь і їхніх частин, назви риб і їхніх мальків, пестливі назви риб, назви важливих для рибальства особливостей рельєфу і дотичних об'єктів.

У фразеографічному доробкові вихідця із Харківської фразеологічної школи проф. В. Ужченка соковиті народні вислови на взірець *одзяптити* (*одцибенити*)

вершу; жити як карась із щукою; сховатися як лящ у жабуринні; окунь заморожений; залягти як риба на дощ; вмішатися як сом у вершу тощо [4, с. 58, 148, 196, 231, 265, 292].

Рибальська лексика, зокрема звуконаслідувальна, утворює складну систему професіоналізмів, які протиставляються найтоншими семантичними відтінками, пор. *бурхало* «палиця із залізною конусоподібною трубкою на кінці, якою лякають рибу, задаючи їй необхідного напрямку» (ЛісП, Пет), *квакуша* «палиця з порожнистим наконечником, яку різко занурюють у воду, отримуючи характерний звук, що приманює сома» (Сват), *квач'ят'н'ік* «палиця на кінці невода» (НВод), *ляпалка* «палиця, якою „ляпають” по воді, щоб виманити („підняти наверх”) щуку» (НВод), *плешня* «загострена палиця, якою розбивають лід під час зимового рибальства» (Висп), *плоцка* «велика палиця, якою заганяють до сітей рибу» (Білов), *хрѳкало* «знаряддя заганняти рибу в сітку у вигляді довгої палиці з прикріпленою на кінці неї пластиковою пляшкою без дна» (Білов, Сват) тощо.

Найпершими на статус загальноновживаних претендують слова й вислови, в основі яких лежать такі мотивувальні чинники, як колір, розмір, смакові якості. Цю тенденцію засвідчують приклади рибальської лексики і фразеології Слобожанщини з авторитетних лексикографічних джерел: пор. *гірчак* «порода риби» [2: I, с. 286], *горбата сула* «зневажл. горбань» [1, с. 160]. Пор. також сучасні слобожанські перифрази *річковій осетьор* «бубир» (Новпск), який зазубринками на тілі схожий на осетра, *царська риба* «лин» (Печ), який надзвичайно смачний і майже без кісток. Так само прозорими для загалу є більшість евфемістичних фразем на взірець *подарок тьощі* «окунь» (Висп), бо потрібно чимало зусиль, щоб очистити його від луски, *котяч'а риба* «дрібна, сміттєва риба» (Мик), жартівливих емоційних висловів, часто у вигляді нарощених структур, як-от *мѳлоч' в рѳске* «дрібна риба» (НВод).

Прозорими є й деякі назви реманенту, напр., *очеретянка* «вудка з вудлицем з очерету», проте вони несуть важливе смислове навантаження в мовній картині світу рибалки саме як лексеми промислу, тому що структурно є гіпонімами: пор.

очеретя́нка (з очерету), *бамбуча́нка* (з бамбуку), *леща́нка* (з ліщини). Пор. також іронічне обігрування назви стебла рослини соняшника у складі ФО *Тобі тіки на со́яшник ловить!* «говорять про поганого рибалку» (Полов). Прикладів родових зв'язків у рибальській лексиці і фразеології Слобожанщини можна наводити ще чимало: *персто́вка* (Кон, Новпск, Сват), *персто́ва се́тка* (Новпск, Новр) «рибальська сітка, у вічко якої можна просунути один палець» – *двухперсто́вка* «рибальська сітка, у вічко якої можна просунути два пальці» (Новл) – *плотвя́нка* «сітка з розміром вічок 2 см між вузлами, до якої потрапляє переважно плотва» (Новпск) – *карасьо́вка* «сітка з розміром вічка у п'ять пальців» (Тр) – *ка́рпова* «сітка, якою ловлять переважно коропів» (Печ) тощо.

Не такими прозорими для непрофесіонала будуть і деякі назви коропа: *мудре́ць* (Висп), бо не зразу йде на гачок, може плавати близько 2 годин біля наживки, *пилесо́с* (НВод), бо шумно втягує прикормку, *свиня́* (НВод, Печ), *річний свин* (Старб), бо полюбить замулені місця. «*Порося пасеться!*» – кажуть про коропа у ставку (НВод).

Професійно-жаргонна лексема *полоса́т'ик* на позначення окуня-самця має більш складну внутрішню форму (ВФ), ніж просто смугастість риби цієї породи. Як тлумачать інформатори, «самка викладає ікру стрічками, а самець за нею заливає їх молоком» (Висп).

Тобто, виділити лексику і фразеологію досліджуваного промислу в окремі підсистеми можна, встановивши специфічно рибальські зв'язки мотиваторів. Важливим для рибалок мотиватором є час, коли риба йде на нерест. У мовленні слобожанських рибалок простежуємо дихотомію назв щук, які нерестяться в різні місяці: *марто́вка* (у березні), *апрелька* (у квітні).

Семантичний аналіз рибальських назв Слобожанщини крізь призму екстралінгвальних чинників дозволяє зробити певні висновки. На перший погляд, найбільш прозорі для встановлення ВФ лексеми чи фрази зовнішньорозпізнавальні й тактильні ознаки можуть насправді нести важливу професійну інформацію: напр., смугастість і шершавість є ознакою риби-самця певної породи під час «шлюбного сезону». Ономотопеїчність стає мотивувальним

чинником як для загальнономовних назв (*пискун, ляц*), так і суто промислових (назв різновидів рибальського знаряддя для полохання і приваблювання риб, назви риб різної ваги залежно від гучності удару по воді тощо). Отже, існує об'єктивна проблема розмежування *пов'язаної з рибальством лексики і фразеології* (фактично загальнономовної) і *власне рибальської лексики і фразеології* (доступної передовсім рибалкам і членам їхніх родин) через поступове проникання частини лексико-фразеологічного фонду останньої до загальнономовних концептосфер, щоб надалі розчинитися в них. Проте без такого розчинювання неможливо уявити собі «живе життя» мови.

Скорочення назв населених пунктів:

Білов – Біловодськ Біловодськ. р-ну Луган. обл., Висп – Високопілля Валківськ. р-ну Харків. обл., Кон – Кононівка Біловодськ. р-ну Луган. обл., ЛісП – Лісна Поляна Марківськ. р-ну Луган. обл., Мик – Микільське Міловськ. р-ну Луган. обл., НВод – Нова Водолага Нововодолазького р-ну Харків. обл., Новл – Новолимарівка Біловодськ. р-ну Луган. обл., Новпск – Новопсков Новопсковськ. р-ну Луган. обл., Новр – Новорозсош Новопсковськ. р-ну Луган. обл., Пет – Петрівка Сватівськ. р-ну Луган. обл., Печ– Печеніги Печенізького р-ну Харків. обл., Полов – Половинкине Старобільськ. р-ну Луган. обл., Сват – Сватове Сватівськ. р-ну Луган. обл., Старб – Старобільськ Старобільськ. р-ну Луган. обл., Тр – Троїцьке Троїцьк. р-ну Луган. обл.

Джерела

1. Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии: очерки по этнографии края / [под ред. В. В. Иванова]. – Х. : Харьк. губ. стат. ком., 1898. – 1012 с. – Т. 1. – Старобельский уезд.
2. Словарь української мови. Зібрала редакція журналу «Кієвская Старина» : у 4 т. / [упоряд. з дод. власн. матеріалу Борис Грінченко]. – Надрук. з вид. 1907-1909 рр. фотомеханіч. способом. – К. : Наук. думка, 1996-1997. – Т. 1-4.

3. Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка. – Х. : I т. – 1978, II, III т. – 1979.
4. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – [5-е вид., перероб. і доп.] – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 348 с.